Списание за наука „Ново знание“
ISSN 2367-4598 (Online)
ISSN 1314-5703 (Print)
Академично издателство „Талант“
Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge Journal of Science
ISSN 2367-4598 (Online)
ISSN 1314-5703 (Print)
Academic Publishing House „Talent“
University of Agribusiness and Rural Development Bulgaria

http://science.uard.bg

FORMATION AND DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM IN STUDENTS OF PRIMARY AND UPPER SCHOOL AGE

Ahmed Hadzhiyski, Elihan Hadzhiyska
University of agribusiness and rural development - Plovdiv, Bulgaria

Abstract: With the introduction of new technological tools and systems into people's everyday lives and public life and in connection with the information boom in the last two decades of the twentieth century, the problem of the essence and forms of computer-mediated communication has become relevant. Along with the enrichment of traditional communicative models, it is also a potential source of risks related to individual and social well-being.

Formation of a single universal language, understandable to all, minimizing possible differences in interpretation and preventing ambiguities. These are socio-psychological features of communication on the Internet.

Working on the Internet requires participants to have a different way of thinking in the process of communication than before; the formation of a virtual culture is a prerequisite for active inclusion in the virtual space.

Theoretical theses and experimental data direct attention in this paper to the study of indicators for the development of Internet addiction in children.

Keywords: Internet, self-esteem, addiction, virtual space, virtual culture.

ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА САМООЦЕНКАТА ПРИ УЧЕНИЦИ ОТ НАЧАЛНА И ГОРНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Ахмед Хаджийски, Елихан Хаджийска
Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: С навлизането на нови технологични средства и системи в бита на хората и в обществения живот и във връзка с информационния бум през последните две десетилетия на XX век актуален става проблемът за същността и формите на компютърно опосредстваната комуникация. Наред с обогатяването на традиционните комуникативни модели, тя е и потенциален източник на рискове, свързани с индивидуалното и социалното благополучие.

Формиране на единен универсален език, разбираем за всички, свеждащ до минимум възможните разлики в интерпретацията и недопускащ двусмислици. Това са социално-психологични особености на общуването в Интернет.

Работата в Интернет изисква от участниците друг – различен от досегашния начин на мислене в процеса на общуване; формирането на виртуална култура е задължително условие за активно включване във виртуалното пространство.

Теоретични тези и експериментални данни насочват вниманието в настоящата разработка към изследване на индикаторите за изграждане на интернет зависимост при децата.

Ключови думи: Интернет, самооценка, зависмост, виртуално пространство, виртуална култура.

ВЪВЕДЕНИЕ

Днес Интернет вече е естествена среда за общуване, работа и обучение, чиито потребители се увеличават с бързи темпове. Очакванията са към края на 2013 г. те да достигнат 1 милиард души. По данни на проучване на BBSS Gallup – България у нас през 2000 г. 386400 души ползват Интернет, а през 2001 г. - 650000, като 47% са хората на възраст до 24 г.

С навлизането на нови технологични средства и системи в бита на хората и в обществения живот и във връзка с информационния бум през последните две десетилетия на XX век актуален става проблемът за същността и формите на компютърно опосредстваната комуникация. Наред с обогатяването на традиционните комуникативни модели тя е и потенциален източник на рискове, свързани с индивидуалното и социалното благополучие.

Формиране на единен универсален език, разбираем за всички, свеждащ до минимум възможните разлики в интерпретацията и недопускащ двусмислици. Това са социално-психологични особености на общуването в Интернет.

Работата в Интернет изисква от участниците друг – различен от досегашния начин на мислене в процеса на общуване; формирането на виртуална култура е задължително условие за активно включване във виртуалното пространство. На преден план излизат изисквания за формиране на нови форми на поведение, които предполагат: своевременна – бърза и точна реакция в отговор на всеки участник във виртуалния екип и мрежата; осигуряване на общодостъпност до публична информация;

Първите симптоми на зараждащата се зависимост могат да бъдат открити още когато детето е 3 - 4 клас. За съжаление обаче родителите усещат проблема чак тогава, когато е твърде късно. И причината не е само в това, че повечето хора в активна възраст нямат

възможност да отделят нужното време на децата си, но и че не са запознати с рисковете на съвременните технологии.

Изследване на НЦИОМ проведено заедно с Майкрософт България чийто резултати са представени от адвокат Евгения Генчева – председател на Асоциация „Деца в мрежата" сочи, че най-активни са децата на възраст между 9 и 15 години (62%), като 38% от българските деца в Интернет са онлайн всеки ден (Download BG-2008).

Тази информация и фактът, че моите (вече бивши) ученици бяха в тази сочена за рискова възраст, породиха у мен познавателен и изследователски интерес към проблема за причините, характера и разпространението на интернет зависимостта сред децата в начална училищна възраст. Такава е налице- това го установих в предишни проучвания, а също и до каква степен те са завладяни от Интернет мрежата и,че има взаимовръзка между интереса им към него и учениковата самооценка.

Много специалисти – лекари и психолози все по-често тревожно насочват вниманието ни в посока зависимост на децата и в резултат от нея са многото здравословни проблеми – психични и физически.

Кои са причините за изграждане на Интернет зависимост и има ли връзка с личностни и социално-психологически фактори? Дали Интернет е враг, който води до обезличаване на междуличностните взаимоотношения или специфичен продукт, който като всяко ново технологично средство за комуникация води до нови граници и правила на общуване? Основателен ли е страхът ни, че глобалната мрежа ще погълне физическите контакти и приятелските разговори?

В настоящата разработка ще се опитаме да търсим отговори на тези въпроси, както и да установим влиянието на самооценката и възрастта върху индикаторите за тенденция към интернет зависимост при същите ученици, но когато те вече са седмокласници.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКА ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРОБЛЕМ

1.1. Развитие на самооценката в начална и горна училищна възраст

Важна черта у детето, която започва да се проявява по-отчетливо в начална училищна възраст, е мотив за постигане на успех и избягване на неуспеха, които се формират у детето в предучилищна възраст в играта, а в училищна възраст - в ученето (Лебеденко, 2003). На мотивацията за постигане на успех голямо влияние оказват самооценката и нивото на признание.

Самооценката се появява не като друго, а като ниво на самостоятелност, преход от система на вътрешно управление към самоуправление.

В начална и горна училищна възраст продължават да се формират основите на първоначалното осъзнаване на личността, самосъзнанието и индивидуалността на детето (Лебеденко, 2003). Родителите, както и педагозите и психолозите, е необходимо да знаят, че обучението в началните класове зависи не толкова от овладяването на определен набор от навици и знания, физическото състояние, психологическата готовност, но и от развитието на структурата на самосъзнанието която образуват следните компоненти (Лебеденко, 2003):

- собственото „аз";
- свой образ като представител на определен пол (полова идентификация);
- представа за себе си във времето (минало,настояще,бъдеще);
- своя оценка по отношение на правата и задълженията си.
- самооценката.
- желание да те признаят;

В доучилищна възраст вътрешната позиция на детето към самото себе си като цяло е положителна.Този ключ към развитие и възпитание на детето му е подарък от природата за формиране на личността. Родители и педагози са длъжни да осъзнават цялата

отговорност, която те поемат върху себе си, използвайки доверието и откритостта, подчинението и подражанието на детето към възрастните (Лебеденко, 2003).

Самооценката зависи непосредствено от тяхната оценка, която дават, и от оценката на важните за него възрастни. И ако в предучилищна възраст самооценката е още неустойчива и се намира в стадий на формиране, то при деца в начална и горна училищна възраст вече се среща самооценка от различен тип- завишена, занижена, адекватна, (по Лебеденко, 2003).

Още в края на 19 век американският психолог Уйлям Джеймс предложил оригинална формула за определяне на самооценката:

Самооценката е равна на съотношението между успеха и претенциите.

Тази формула подсказва два пътя за повишаване на самооценката – чрез повишаване на успехите, или чрез намаляване на претенциите.

Жизнената функция на самосъзнанието е не просто да даде на индивида знания за себе си, а да му помогне да изработи ефективна жизнена ориентация. Това включва чувството за приемане и одобрение на себе си, усещане за цялост и непротиворечивост на личността, удоволетворяващи човека самооценка и самоуважение.

Равнища на самооценка

1. Реалистична самооценка- АЗ съм равен на другите
2. Нереалистична-АЗ не съм равен на другите (гордост)
3. Нереалистична-АЗ съм превъзхождан от другите (малоценност)

Самооценката зависи от:

1. Отношението между идеалния АЗ и реалния АЗ.
2. Социалните реакции на другите –желаността или нежелаността на качествата, които АЗЪТ открива у себе си, зависят от другите.
3. Идентичността чрез която оценявам собствените си постъпки.

При значителни отклонения в самооценката от адекватната у децата се нарушава психическото равновесие и целият стил на поведение се изменя. Равнището на самооценката се разкрива не само от това, какво човек говори за себе си, но и от това, как постъпва.

Самооценката се изгражда чрез:

1. Възприятието на собствените постижения.
2. Сравняване с другите- възприемам ли себе си като равен на другите?

Сравнението с другите, както и сравнението на себе си с определени стандарти помагат за:

- Осъзнаването на собствената уникалност - АЗ съм ценен, обичан, приет, необходим на другите.
- Осъзнаване на собственото си достойнство-АЗ съм достоен/недостоен.
- Осъзнаване степента на самоунижението и самоотхвърлянето-АЗ съм нищо, не заслужавам уважение.
- Осъзнаването на обичта към себе си.

Завишената самооценка се проявява в това, че децата от начална и горна училищна възраст преувеличават своите възможности и достойнства и естествено не обръщат внимание на недостатъците си или въобще не признават за тяхното съществуване. Във връзка с това възникват разногласия между техните представи, за това как те сами себе си възприемат, реалното им поведение, а също и оценката на обкръжаващите ги. Това поражда вътрешен конфликт, който може да предизвика агресия, лъжа и други негативни прояви (Лебеденко, 2003).

Деца с *ниска* самооценка са неуверени в собствените си възможности, даже имайки представа за положителните си качества, те изпитват постоянен страх, формират комплекс за малоценост. Така изпълнявайки каквото и да е добре, получавайки и похвали, и добри оценки за себе си и своята дейност, те се затрудняват да я приемат, считайки я за случайност

(Лебеденко, 2003). Следователно дете със занижена самооценка открива общата негативна тенденция в ситуация, когато трябва да оцени себе си чрез другите или сам да се оцени. В основата на формиране на ниска самооценка лежи чувството за вина и обида, т.е. разногласие за това - какъв съм аз и моето поведение, с това какъв съм длъжен да бъда в съответствие с очакванията на значимите за мен хора. За такива деца са свойствени пасивност, повишена ранимост, обидчивост, които често търсят своята психична компенсация по други канали. Те често се отказват от игри заради боязън от другите или играят, но не проявяват инициатива, задоволяват се с ролята на подчинени.

Намалената самооценка се проявява в повишена тревожност, в постоянен страх от отрицателно мнение за себе си, в повишена докачливост, което подтиква детето да намалява контактите си с другите хора. В този случай страхът от саморазкриване ограничава дълбочината и близостта в общуването. Намалената самооценка разрушава надеждата у човека за добро отношение към него и за успехи, а реалните си успехи и положителната оценка на околните той възприема като временни и случайни. На този, който има занижена самооценка, много проблеми му изглеждат неразрешими и тогава той отлага решаването им във въображението си, където може да преодолее всички прегради и да получи желаното в света на мечтите. Тъй като потребността не е само в постигането на целите, а и потребността от общуване не изчезва, то в такава степен тя се реализира в един измислен свят- в света на фантазиите и мечтите.

Във връзка с особената докачливост на децата с ниска самооценка тяхното настроение е подложено на чести колебания, те реагират твърде по-остро на критиката, смеха и порицанието и в последствие на това са по-зависими, по–често страдат от самота. Недооценяването на своята полезност намалява социалната активност и води до спадане на интереса към обществените дела. Деца с намалена самооценка избягват съревнованието в своята работа, тъй като и след него са си поставили някаква цел, те не се надяват на успех.

Адекватната самооценка - това е реално отношение към собствените способности и възможности, вътрешна хармония, адекватно отношение към оценката на другите за него. Умение да намерят пътя към успеха, също отъждествяване на себе си не само с успеха, а и с това представата за него да съответства с тази на значими се за него личности.

За формиране на адекватна самооценка е необходимо да се формират у децата способности да анализират своето състояние- какви постъпки им носят удовлетворение и какви предизвикват неприятни преживявания, недоволство от себе си. За промяна на самооценката трябва да се работи за самовъзпитание, което детето е длъжно да изпълни само, но с помощ от възрастните, особено в начална и горна училищна възраст. Невъзможно е да се избави от чувството на непълноценност просто повишавайки своите обективни резултати в играта, ученето или да повиши продуктивността на работата си. Изходът от проблемна ситуация е съпроводен от преживявания, способстващи укрепване и усвояване на определени мисли, които в последствие ще окажат значително влияние върху поведението на детето и юношата.

Дете с адекватна самооценка осъзнава, че да говори и мисли добре за себе си е проява на чувство за собствено достойнство, което помага да добие увереност в своите сили. Хора с адекватна самооценка са активни, жизнерадостни, общителни и оптимисти.

1.2. Фактори за формиране на самооценката

Нервната система автоматично реагира на информацията идваща от главния мозък и това какво човек мисли или си въобразява за себе си, за нея е автоматично.

Учените смятат, че нашата нервна система и главният мозък не отличават реалната ситуация от въображаемата.

Следователно трябва да научим децата да концентрират вниманието си върху успехите и постиженията, това ще им помогне да изберат пътя към успеха и увереността в себе си. Трябва да помним, че фантазиите и мечтите имат такова значение, каквото и

реалното постижение. Използвайки различни психологични упражнения можем да помогнем на децата да (Лебеденко, 2003):

- се научат да избират достъпни за тях цели и активно да стремят към постигането им;
- разберат, че те могат да контролират, а не само да са подвластни на контрол;
- искрено да изразяват своите чувства,но без агресия и насилие;
- разберат, че е допустимо да проявят всички чувства, но не всякакво поведение;
- се гордеят със собствените си постъпки и с надежда да гледат в бъдещето;
- да се справят със страховете и си и стреса;
- развиват силните страни на своя характер;
- разберат,че всеки човек се явява неповторима личност имаща силни и слаби страни;
- живеят в света на реалното;

Трябва да се отбележи факта, че в психологическите изследвания проблемът за самооценката на ученици в начална ученическа възраст не е много застъпен (Лебеденко, 2003). Несъмнен е фактът, че в тази възраст по-голяма част от времето на детето минава в училище и негова основна дейност се явява учебната.

За съхранението на добри взаимоотношения между учители и ученици от особено значение е личностното развитие на детето и включването му в ползотворни дейности, то повишава психическата си активност, получава добра нагласа за решаването на каквато и да е задача. Неблагополучието във взаимоотношенията поражда у детето дискомфорт, довежда до изопачаване, деформиране на новообразуванията в младата личност.

В тази връзка се счита, че мощен фактор на въздействие върху самооценката на ученика е оценката на учителя. Децата ориентирайки се по нея, считат себе си и своите връстници за „отличници”, „двойкари”, „добри”, „лоши” ученици. Важността на този въпрос и възможността за бъдещо използване на получените знания в училищно-психологическата практика карат екип от руски психолози да изследват връзката между самооценката на детето и неговия социален статус сред връстниците, също връзката на учителската оценка със самооценката на 10-11 годишни ученици. Малко осветен е този въпрос и за него няма много данни от изследователска дейност (Лебеденко, 2003). А изучаването на тази връзка в условия на обучение и възпитание е актуално преди всичко, защото има изход към решаване на въпроса за психологическото здраве на учениците, стоящ доста остро на дневен ред в съвременното училище (Лебеденко, 2003).

Целите на изследване, проведено от Липкин (1996) били да се установи:

- съществува ли определена връзка между учителската оценка и самооценката на детето;
- съществува ли връзка между социалния статус и самооценката на детето;

Използвани са методите:

1. *Проективна методика* - „Фигура”-3 пъти „Аз” за идентифициране особеностите на „Аза”, Аз-реален, Аз-социален (през очите на учителя), Аз-перфектното дете.

2. *Модифицирана методика* „Стълба”- Дембо - Рубинщайн за изучаване на детската самооценка. Тя винаги включва в себе си следната скала на самооценка: добър–лош; умен–глупав; честен–нечестен; послушен-непослушен;

3. *Социометричен тест* на Джей Морено за изучаване на социалния статус на детето в клас.

Изследванията са проведени с 50 деца от два класа.

Данните, получени в резултат на него показват,че висока самооценка (изчислена средно за всички скали) имат 62% от изследваните, средна-38%. Това потвърждава и анализа на Липкин (1996), според който децата в тази възраст, независимо от академичните си постижения, развиват високо самочувствие.

В допълнение следва да се отбележи, че когато са оценявали моралните качества - честност, доброта, послушание, участниците са били по - склонни да поставят себе си на най-високото стъпало. Може да се предположи, че ако това е свързано с богатия положителен опит по темите в изследването, го има при деца, които могат да получат високи оценки от страна на заобикалящите ги възрастни, според качествата си в различни ситуации. А се знае, че за формиране на самооценката на малкия ученик огромно значение има оценката на важните за него възрастни. Това е причина да се поддържа висока самооценка в начална училищна възраст (Липкин, 1996).

Оценката на същите умствени качества, особено получени от учителите или в противен случай резултатите от тяхното реално изпълнение, е това, което води до значително намаляване на броя на децата с висока самооценка по скала -„ум". В този случай самооценката се явява „компенсаторно завишена", тъй като тя не съвпада с реалната представа на „Аза", а се явява идеална съотнесена с тази на учителите (Липкин, 1996).

Вижда се, че значима връзка между детската самооценка и оценката на учителите, не е открита. По този начин предположенията за влияние на учителската оценка и самооценката на учениците в начална и горна училищна възраст не се потвърждава (Липкин, 1996).

В дадения случай не можем да говорим за пряко влияние на учителската преценка върху самооценката, на представата за своя „Аз-социален", защото виждаме високите оценки на учителя се комбинират с „Аз-социален" и може да се допусне влиянието на други фактори.

Изхождайки от това може да се предположи, че в тази възраст в голяма степен децата са фокусирани върху оценката на учителите. След проучване на социалния статус със сравнително- качествен анализ с техника „Фигура 3 пъти Аз" се открива, че за лидерите, имащи по-позитивна представа за себе си, показват средна самооценка по скалата за „ум" и „доброта". Предположението е, че у по – популярните деца самооценката се доблжава до „средно" ниво (Липкин, 1996).

Забелязва се пряка връзка между успеха в учебната сфера и социалното положение в общия брой на избора. Може да се предположи, че поради факта, че в тази възраст водеща е образователната дейност, успехите в нея се определят в частност и от социалния статус на децата и по-специално успехите в образованието (Липкин, 1996).

Открита е нестабилна връзка между социалния статус и детската самооценка по скала „ум" и „доброта". В някои изследвания е установено, че колкото по-висок е социалния статус сред връстниците по критерия „образователна дейност", толкова по-ниска е неговата самооценка. Това, че си по-популярен не води до повишение на себеоценката у детето (Липкин, 1996).

Очевидно е, че детето се ръководи от собствените си идеи за успеха в обучението и нравственото си поведение. Значителна е връзката между социалния статус и оценката по скала „ум"- колкото е по-висока учителската оценка, толкова е по-голям социалния статус на децата. По този начин те все още се ръководят от оценката на учителя при избора на приятел, партньор. Така се открива интересен факт, популярни са тези деца, които са оценявани високо от учителите. Това, че тази връзка е установена с оценките на учителите по скала „ум", се обяснява с това, че именно в учебната дейност, оценката на учителя се явява все още значима. От тук може да се предположи защо ориентирайки се по учителската оценка, децата отчитат своите връстници за „лоши", „добри", „отличници", „средни". В последствие децата пренасят това отношение и в други сфери на взаимодействие, в аспекти извън учебната дейност (Липкин, 1996).

За социалния статус на детето сред връстниците му, учителската оценка има значение. Следователно мнението на учителя е важно за детето, за да оцени то свой връстник, а не себе си. То се ориентира по отношение на съучениците си с учителската

преценка и според нея ги счита за „отличници”, „добри”, „лоши” и т.н. И на тази основа, които са високо оценени от учителя, са популярни сред връстниците си.

Резултати показват, че до края на началната училищна възраст, значението на оценката на учителя за самооценката на 10-годишните деца постепенно намалява. За болшинството от децата е характерна високата самооценка, явяваща се по мнение на изследователите като компенсаторно завишена, тъй като в повечето случаи учителят оценява тези деца по-ниско. Учителите високо оценяват децата със средна самооценка. Така хипотезата за пряка връзка за самооценката на деца в начална и горна училищна възраст, с оценката на техните учители не е потвърдена (Липкин, 1996).

Откриват се важни характеристики за самооценката при децата в училищна възраст. Успешните в учебната дейност, високо оценени от учителите, стават по - критични към себе си, по - самостоятелни към самооценяване. Те не се влияят толкова, не си присвояват оценката на учителя за тях, а сами започват да се самооценяват като се фокусират върху собствените си преживявания и се опират на собствения си опит (Липкин, 1996).

Проявява се и пряка връзка между социалния статус на детето с оценката на учителя и академичните успехи. По-популярни са учениците, които имат висока успеваемост и тях високо ги е оценил учителя. По този начин оценката за учебните успехи по същество се явява оценка на личността като цяло и определя социалния статус на детето в начална и горна училищна възраст.

В други изследвания се потвърждава се хипотезата за зависимостта между самооценката на детето и неговият социален статус в средата (Липкин, 1996). Колкото по-популярно е детето, толкова неговата самооценка е по-близка до средната стойност. Това предполага, че по-популярните и успешни деца са по-независими и реални в самооценката си. Прекалено високото самочувствие е характерно за изолираните в класната стая деца. Тяхната оценка е компенсаторно завишена. По този начин се откриват елементи на самостоятелност и критичност в самооценката на учениците в тази възраст. В проучването се открива и друга зависимост. Учителят пренася оценката за качествата на детето необходими за учебната дейност, върху оценката на неговите лични качества. Високите академични постижения са причина учителят да го оцени високо по морални качества.

Обобщенията на посочените данни могат да бъдат полезни на много педагози по нов начин да погледнат на проблема за самооценката и се въведат в практиката на пръв поглед маловажни, но все пак актуални принципи за работа с ученици от тази възраст, а именно:

- Постоянно адекватно и всестранно опознаване личността на ученика във всичките му проявления.
- Да не се призовава всички да подражават на отличниците.
- Разширяване на банката с информация за учащите се, често взаимодействие с тях в неучебно време.
- Оценяване само конкретната работа на ученика, а не човека.
- Оценка на постиженията, ако има такива, спрямо това което е било преди.
- Ориентиране на децата към индивидуални постижения.
- Да се ръководим от принципа за достойнството и положителните черти у всяко дете.

Целта е да се формира адекватна самооценка. Но основна задача и на учители и психолози трябва да бъде възпрепятстване консолидирането на ситуацията „неблагоприятно състояние” на детето, като качество на неговата личност.

Тези резултати са полезни за учители и училищни психолози при избора на ефективна посока за работа с деца с нисък социален статус и висока самооценка, завишена по правило компенсаторно.

Това ще бъде малка, но важна стъпка към дългия път за формиране на психически здрави, активни личности.

1.3. Обща психолого-педагогическа характеристика на 10-11 годишните ученици

„Трябва да бъда забелязан с моите предимства пред другите" – настойчиво се самоубеждава детето (Витанова, 1992, с.23). Как да се подкрепи ученикът от тази трудна възраст? Можем да облекчим трудно постижимото утвърждаване, но без да се натрапваме с помощта си.

Децата на възраст 10-11 години започват да се чувстват самостоятелни и уверени в себе си, но в същото време те са твърде неукрепнали и безпомощни. Това създава **противоречие между техните желания и възможности** и може да доведе до конфликти в училище и в къщи.

Ученикът търси доверие към себе си не само в училище, но и вкъщи. Той воюва, за да бъде пълноправен член на семейството, на когото да вярват и разчитат. В същото време обаче неговият стремеж към самоутвърждаване може да го доведе и до „бунт" против изискванията на възрастните, до чувство за превъзходство, до противопоставяне на интересите и целите на ученическия клас (Витанова, 1992). Следователно, ако се пренебрегва противоречието между детското самоутвърждаване и невъзможността на ученикът самостоятелно да избере нравствено и социалнозначими начини на поведение поради недостатъчен опит, знания и оценъчни критерии, може да се стигне до поредица от конфликти между детето и околните, изход от които често е виртуалната реалност, постижима в Интернет.

Според (Витанова, 1992) ако при общуването си с детето възрастните имат предвид, че противоречието между стремежа към самостоятелност и неукрепналите възможности е закономерен процес и ще продължи няколко години, те ще забележат, че в подхода си към ученика могат да се опрат на друга важна негова особеност – стремежа му към самоутвърждаване.

Други противоречия характерни за този преходен период са свързани с развитието на **съзнателността** като отношение към различните страни от действителността и участието в една или друга дейност. Поведението и изпълнението на изискванията, идващи от спецификата на извършваната дейност, стават все по-съзнателни - детето ясно си представя крайната цел, постигането на която е мотивирано и се съпровожда с разбиране. Именно в тази целенасоченост, мотивираност и разбиране като условие за проява на съзнателността се крият някои типични противоречия за възрастта. Например, участвайки в учебната дейност, у ученика възниква представа за крайния резултат. Той разбира задачата, но осъзнаването на целта не се свързва достатъчно с осъзнаването на средствата за последователността и реда на отделните действия, насочени към крайната цел.

В други случаи целта не е емоционално обагрена, което я прави недостатъчно желана, т.е. от една страна, целта се осъзнава, съществува представа за нея, но поради емоционална нестабилност възникват колебания и ученикът се отказва от действия. Още по-негативно влияние върху крайния резултат оказва разминаването между намерението и изпълнението, поради това, че на ученика не му достигат волеви сили.

Съзнателните действия се съпровождат от съответни **мотиви**. Става така обаче, че в тази възраст съществуват противоречия между мотивите, които произтичат от потребностите, и тези, които са свързани с чувствата на децата. Например духовните потребности могат да бъдат елиминирани от чувството за страх или чувството за дълг може да бъде подтиснато от силата на материалните потребности. Поведението на детето може да се обуславя едновременно от чувство за героизъм и стремеж за лично благополучие, от приятелско чувство и от потребност за самоутвърждаване, от интерес към дейността и от неувереност в необходимостта от крайния й резултат. Противоречията между мотивите, както и между целта и мотивите, създават колебливост, неактивност и дори неадекватност на някои форми на поведение. Мотивационната сфера се обогатява с познавателни потребности и интереси, които обуславят по-честите прояви на творчество в типичната за

възрастта репродуктивна познавателна дейност и които могат да бъдат удовлетворявани в практически неизчерпаемото количество информация, достъпна в Интернет. Потребността от общуване, подтиква ученика към извоюване на авторитет и признание сред съучениците му, а също и към търсене на приятели и проява на взискателност към тяхното поведение.

Все по посока на връзката между съзнателността и нейните страни (интелектуална, волева и мотивационна), една от които е разбирането, се очертава противоречието между съзнателното отношение и липсата на достатъчно знания и опит. Последното води до повърхностно разбиране на целта, средствата и пътя за нейното постигане. Недостатъчното разбиране е предпоставка за проявата на подражателност. Тя влиза в противоречие не само със съзнателността, но и със стремежа за самостоятелност и независимост. По този начин подражателността създава условия за нестабилност на поведението и променчивост на оценката и мисленето.

Посочените противоречия, които бележат прехода от начална към средна училищна възраст, се преодоляват при благоприятни условия и се превръщат в предпоставка за развитие. Свидетелство за това е нарастналата психична активност на детето в различните видове дейност.

Игровата дейност заема специфично място в живота на четвъртокласника. Тя е вплетена в останалите видове дейност и улеснява тяхното усвояване и развитие. Съдържанието на интелектуално-познавателните игри се разширява, а игровия смисъл и действия обединяват знания и умения от няколко области на познанието. Ученикът все повече търси възможности да изяви реално своите качества и умения в играта. В този смисъл присъствието в Интернет може да се възприема като аналог на играта, а компютърните игри да се превърнат в предпочитана и леснодостъпна форма на изява на уменията и творческия потенциал на децата. Освен, че помагат на децата да навлязат в света на технологиите, те имат и т. нар. развиващи функции: провокират моториката и реактивността, развиват наблюдателността,засилват концентрацията на вниманието. Някой от тях изискват да се мисли логочно,да се търсят и откриват стратегии,други показвайки различни географски и исторически места,имат познавателен характер. Много от компютърните игри обаче са наситени с насилие, което катализира агресивността в реалния живот. Вероятността детето да копира агресивния модел на поведение, преживян в игрите, е по-голяма, ако общуването между родители и деца не е пълноценно, ако няма изградени ценности, върху чиято основа се проектира детската личност. Но съществуват и мнения според които тези игри са полезни, защото при ликвидирането на лошите персонажи детето се освобождава от задържаната в ежедневието си агресия (Тунева, 2007).

В **учебната дейност** познавателната активност е мотивирана от учебни мотиви, произтичащи от познавателни процеси, които обуславят познавателното и емоционалното отношение към знанията и осъзнаването на тяхната значимост. В този процес ярко се очертава връзката между възприемането и регулиращата функция на словото, което води до развитие на интелектуалното качество наблюдателност (Витанова, 1992).

Като участва мотивирано в учебната дейност, четвъртокласникът започва да възприема деференцирано, регулира обема и съдържанието на възприятията си съобразно с целта. Така в перцептивнто му поле се включват с успех онези разсъждения, примери и данни, които се отнасят до предварително обмислени и планирани възлови моменти и задачи. Друга особеност в перцептивното развитие е достигането на известно равновесие между емоционалната и рационалната значимост на възприеманите знания. Ето защо ученикът изпитва емоционална удовлетвореност, когато му се помогне да направи анализ на възприетото, да достигне до същността на знанието и го разбере. От друга страна, развитието на художествените възприятия го прави особено чувствителен към художествените произведения, чието съдържание приема с доверие и дори поставя над научното съдържание на уроците.

Запомнянето на учебния материал е преди всичко преднамерено и рационално обусловен. Ученикът е в състояние волево да запомня описания, определения, доказателства, обяснения. За целта той свиква да използва удобни похвати и изпитва интелектуално удовлетвореност от постигнатото, което е на лице в резултат на систематизация, анализ на познавателното съдържание и осмислено повторение. Независимо от тези успехи в развитието на паметта възпроизвеждането като паметов процес е все още недостатъчно критично и понякога механично (Тунева, 2007).

Запомнянето на учебния материал е преди всичко преднамерено и рационално обусловен. Ученикът е в състояние волево да запомня описания, определения, доказателства, обяснения. За целта той свиква да използва удобни похвати и изпитва интелектуално удовлетвореност от постигнатото, което е на лице в резултат на систематизация, анализ на познавателното съдържание и осмислено повторение. Независимо от тези успехи в развитието на паметта възпроизвеждането като паметов процес е все още недостатъчно критично и понякога механично (Тунева, 2007).

Преходният характер на възрастта се отразяват и върху развитието на **въображението (**Тунева, 2007). Към края на 4 клас ученикът започва да има желание да включва във въображаемите си образи и свои собствени „открития”. Това е преход от репродуктивно към творческо въображение (Тунева, 2007).

Преобладават репродуктивните въображаеми образи които детето създава на основата на възприетото и наученото. В този процес той се нуждае от зрителна или словесна опора, за да могат въображаемите образи да благоприятстват усвояването на материал.

Активното участие на детето в учебна дейност се обуславя и от развитието на **мисленето.** На лице е възможност то да разбира и изказва съждения, които отразяват неговата интелектуална потребност да вниква в същността на обектите и явленията. Съжденията се развиват от частни към общи. Общите съждения са научни, те помагат за преноса на знанията и предполагат овладяването на научни понятия. Имайки в предвид, че понятията са следствие от обобщаващата функция на мисленето, могат да се диференцират някои техни особености в тази преходна възраст (Тунева, 2007).

- Понякога ученикът допълва понятийното съдържание с признаци, които са усвоени стихийно и могат да не принадлежат към съответното понятие.
- Съдържанието може да бъде неточно вследствие на неправилно подреждане на признаците в определена йерархия;
- Често пъти съдържанието е непълно поради недостатъчен брой обобщени признаци;

Познавателната активност е пряко свързана с регулативната функция на волята. Тя се изразява в следното: познавателното поведение става целенасочено – детето се стреми към предварително осъзнат резултат от действията си; действията се планират и съпровождат от волеви усилия, които са насочени предимно към скоростта на усвояването; ученикът по-малко се интересува от качеството на усвоените знания и умения (Тунева, 2007).

Изграждането на система от понятия и умозаключения прави възможно усвояването на някои умозаключения с абстрактен характер (Тунева, 2007).

Развитието на **емоционалната сфера** е също непосредствено свързано с личностния тип поведение. Тъй като нарастват обективните и субективните условия за натрупване на преживявания, емоционалното отношение към света се обогатява. Нещо повече, започва и осмислянето на обектите, които предизвикват преживяванията. Това е резултат от наличието от поредица от представи и понятия от чиято гледна точка детето е в състояние да оценява (Витанова, 2006).

Интелектуалните преживявания съпровождат най-често участието на ученика в дейност, съответстваща на познавателните му интереси.

Детето на 9-10 години обича изброяванията, за които иска да са изчерпателни, обича възможно най - пълните класификации (Остерийт, 2007). Понякога изненадващите му познания за видовете автомобили или самолети, вкусът му към колекции шокират приятно възрастните. Детето е готово с часове да се рови из Мрежата за да си набави необходимата информация, дори се занимава упорито с овладяването на чужд език, ако това му е необходимо за намиране на повече материали, за това което го интересува.

Неустойчивостта на интересите обаче прави тези преживявания все още спонтанни, временни и противоречиви. По-устойчива е проявата на социално-нравствените преживявания. Това се дължи на значителното развитие на социалните мотиви и на сравнително добре овладените норми на поведение и някои нравствени понятия. Детето умее да съчувства и съпреживява, да бъде отзивчиво, да изпитва привързаност, да се възхищава от успехите на околните (Витанова, 2006).

В непосредствена връзка с развитието на отношенията и общуването са проявите на **волева регулация**, която вече се реализира не само като резултат от външни изисквания, но и от вътрешно осъзнати правила и норми. Това осъзнаване е предпоставка за превръщането на „външните” регулатори във вътрешни, в резултат на което волевото действие преминава на качествено нов етап на развитие (Витанова, 2006).

Общуването в тази възраст се обогатява поради изявения стремеж на детето към самоутвърждаване и самостоятелност, което променя „претенциите” на околните към него. Общуването с неговите качествени промени и разширяването на обсега му (а в мрежата това е изключително лесно) стимулира личностното развитие на ученика и оформя личностното му поведение. с неговите характерни белези – целенасоченост, мотивираност, избирателност (Тунева, 2007).

С особена активност се отличават социалните потребности и интереси. Именно потребността от общуване, подтиква ученика към търсене на приятели, понякога безконтролно и подтикнато предимно от любопитство и потребност от експериментиране. Анонимността и неистинската самоличност, която всеки може да има в Мрежата дава възможност за експериментиране в контактите, което често се преживява от децата като интересно приключение (Тунева, 2007).

Родителите и учителите стават по-взискателни, а обкръжението от връстници се въоръжава с повече критерии за оценка и критични съображения относно проявите и поведението на съученика и приятеля. Ученикът става член на постоянни групи, в които преобладава общ стил на поведение и отношения. На лице е усилено търсене на приятелство, което при някои деца се превръща в болезнен проблем. Между приятелите се създават оценъчни взаимоотношения, като най-ценните качества обикновено са свързани с изпълнението на различните по вид дейности и с отношението към околните: ученолюбие, изпълнителност, дружелюбие, учтивост, отзивчивост. Към края на възрастовия период вниманието се насочва и към качества, които изразяват отношение към собствената му личност: скромност, амбициозност, искреност и дори такива сложни качества, които характеризират цялостно личността – смелост, чувство за дълг и др. (Витанова, 2006).

Подчертан е интересът към социалните групи, в които детето живее и се учи. Израз на този интерес е съобразяването на собственото поведение и постъпки с общите изисквания в групата и силното желание да участва в обща дейност. Като следствие от развитието на социалните мотиви е и стремежът на детето да откликва на желанията на своите приятели, на членовете на семейството, на възрастните или децата, с които общува по различни поводи (Витанова, 2006).

1.4. Обща психолого-педагогическа характеристика на 13-14 годишните ученици

Възрастта на четиринадесетгодишните е вградена в пубертетната възраст. В действителност точно този отрязък е най-сложен, защото точно при четиринадесетгодишните везните на пубертетната, тийнейджърската възраст се уравновесяват, от наклонени към детството се изравняват, за се наклонят след това към зрелостта. Четиринадесетгодишният е в средищна позиция – той не е нито дете, нито възрастен. Четиринадесетгодишните в най-пълна степен олицетворяват процеса на превръщане на детето в зрял пълноценен възрастен. Различните автори са единодушни, че пубертетната възраст е изключително податлива към тревожност и конфликтност. Позитивният поглед изисква нов подход към тийнейджърите с оглед изграждането на умения да управлява своите отношения.

Според Жан Пиаже последователност, еднопосочност, необратимост и ориентираност към крайни цели са белезите, които разграничават отделните стадии. Това, към което когнитивното развитие се стреми, са формалните логически операции. Според Жан Пиаже тази цел се достига около четиринадесетата година (Маджаров, Г. 2002). Пренасянето на тези критерии върху психическото развитие прави зрелостта лишена от развитие. Повечето теории разглеждат зрелостта като плато, а старостта като упадък. Здравият разум и научната мъдрост приемат, че развитието приключва с детството.

Тринадесет-четиринадесетгодишните се намират на самата граница. В по-ранни исторически времена зрелостта е била най-малко открояващата се част от живота и повечето социални практики са били насочени към инициацията на детето в обществото на възрастните. В голяма степен личностната способност за промяна създава психическо развитие. В зависимост от начина на живот и опита на всеки четиринадесетгодишен, жизненият път може да се променя. Той може да приема различни форми в зависимост от способността си за промяна – тя се измерва със степента, в която четиринадесетгодишният индивид приема различни поведения и е изложена на различни жизнени събития (Пирьова, Б. 2000).

Възрастова степенна скала – това са социални слоеве, които се основават на времеви периоди. Хората се подреждат като геологичните слоеве на земната кора.

Хронологичната възраст се отнася до брой години от раждането. За настоящето проучване това е периодът от раждането до четиринадесет години. Този времеви отрязък като хронологична възраст е маркер на събития, преживявания, които се променят във времето и влияят на поведението. Дж. Ботвиник твърди, „че хронологичната възраст не е релевантна за разбирането на развитието”(Пирьова,Б. 2000).

Биологичната възраст според Бирен и Ренер е „оценка на позицията на индивида по отношение на неговия потенциален жизнен обхват”(Пирьова, Б 2000). Жизнеспособността на даден индивид може да бъде по-добра или по-лоша в сравнение с друг индивид на същата хронологична възраст.

Психологичната възраст се отнася до адаптивните способности на индивида, сравнени с тези на други в същата хронологична възраст. Адаптацията на индивида се осъществява чрез различни психични конструкти: когнитивни, поведенчески, мотивационни фактори.

Функционалната възраст касае способността на човек да функционира ефективно в дадена среда. Индивидът се нуждае от някои физически и психически умения, за да функционира самостоятелно. И тук е особено уместна фразата: „Нито рак, нито риба”. Същото би могло да се отнесе и до социалната възраст при характеристика на тринадесет-четиринадесетгодишните. Тъй като социалната възраст се отнася до социалните роли и очаквания, които хората имат по отношение на себе си и на другите членове в обществото. Социалната възраст не винаги съвпада с хронологичната. От тази гледна точка не всички

четиринадесетгодишни изпълняват едни и същи социални роли. Разминаването на очакванията на родителите спрямо социалните роли и очаквания относно техните 13-14 годишни деца е предпоставка за конфликт. Вина има, виновен няма.

Целеполагането е иманентно присъщо на всяко живо същество. Явно е наличието на целеполагане при родителите, също така и при техните четиринадесетгодишни и при несъответствие на целеполагането – конфликт. Проблемът за моралното поведение не е вън от въпроса за формирането на цялостната структура на личността. Четиринадесетгодишните все още нямат формирана такава структура. Вярно е, че вече съвсем активно участва в завършителния етап на това, но все още родителят е оформатор. Моралът най-общо е следване на правила, за да не се стигне до хаос. Родителите са най-силния пример за своите деца. Родителите трябва да спазват правилата, които искат да наложат на своите деца.

Майките възприемат 13-14 годишните си синове като своя противоположност и момчето трябва да се отдели от майка си, за да се самоопредели като принадлежащо към мъжкия пол. Скъсването на емпатичната връзка с майката има за резултат факта, че мъжкото развитие включва много по-енергична диференциация на личността, индивидуализация и укрепване на границите, които четиринадесетгодишното момче определя постепенно в хода на преживяванията си. Според Гилиган четиринадесетгодишните момчета (и по принцип момчетата) се отделят от обекта на привързаност (майката), разграничават се от стила на нежност и гъвкавост, по-голяма способност за отчитане на чувствата. Четиринадесетгодишното момче започва да търси други обекти на привързаност, за да задоволи потребностите си. За да има критично отношение към тези връзки, той трябва да има сигурност в себе си (Брадшоу, Дж. 2002). Много е важно поведението на бащата за тази възраст. Бащата трябва да бъде нежен, съпреживяващ по отношение на своя син. Това дава на четиринадесетгодишното момче сила и възможност да погледне на себе си с нови очи.

Централни психически новообразувания - да ходи на концерти- проява на пасивна активност.

Емоционална и поведенческа автономия- не искам да контролират моите интереси, родители, приятели (защото ние грубо се намесваме). Децата не могат към нас да се приспособяват, а ние сме тези, които трябва да се приспособяват.

Най-интензивно развитие на Аза - обръщане на погледа отвън навътре - това става за първи път.

Детето започва да си мечтае- дневно сънуване.

Интелектуална дейност- интелектуализация на психичната дейност (поради стремежа да е голям).

Стремеж към емоционална самостоятелност- един от големите конфликти между родители и деца „е моите приятели”.

Водеща дейност -интимно- личностното общуване, Учебната отива на заден план- доверително отношение, потребност от разбиране, потребност от емпатия.

Социална ситуация – връстникът изтласква възрастния. Децата са все още недостатъчно зрели – присмиват се. След връстника на второ място е семейството, а учителят е назад, защото ставаме съвсем формалисти.

Сензитивност - насоченост към извънучебна дейност- детето има много потребности и детето тръгва да ги търси навън. То иска всичко- ние да му помогнем- къде, според неговите възможности да го насочим.

Отзивчивост към околните - за пръв път децата започват да разбират, че околните също имат нужда. Отзивчивостта е компонент спрямо физическото развитие- с часове стоят пред огледалото и ако детето не се харесва, настава самоизолация, депресира се. Ценността е, че съм се родил- не чрез втълпяване, а индиректно. Самоусъвършенстването става и по отношение на личностни качества. Самоусъвършенстването засяга и интелектуалната

сфера- развитието на речта е в две посоки- като лидер (цинизми, жаргон) и чрез обогатяване на речника. Границата я даваме ние. Самоусъвършенстване на личностни качества - стремеж към собствено мнение. Обича да дискутира, заради самото дискутиране (това е заради себе си, да ме забележат, да се отлича от другите). Забелязването може да стане и чрез противообществени прояви. Самоусъвършенстването се изразява и чрез стремеж към логиката. Това е свързано с умението да побеждаваш другите. Затова стават придирчиви към учителската професия и то е, защото не се преподава разбираемо. Забелязва се порасване на социалната активност.

На базата на наблюдения от института Жезел върху група американски юноши приемам следните характеристики за тринадесет- четиринадесетгодишните (наясно съм, че за обект имам българските четиринадесетгодишни). Относно растежа при момичетата оформянето на женското тяло е практически завършило, поява на вторични полови белези. Четиринадесетгодишното момче прилича все още на дете, периодът е преходен, бърз растеж. Момичетата на четиринадесет се интересуват от социалните аспекти на секса и от сложните аспекти на размножаването, интересуват се от момчета. Момчетата на четиринадесет имат нощни полюции и мастурбация, които предизвикват чувство за вина. Момичетата на тази възраст са в отлично здраве, с голям апетит. Появяват се кожни проблеми. Момчетата стават раздразнителни, избухват лесно. Четиринадесетгодишните се характеризират с голям интерес към облеклото и собствения външен вид. Също така с голямо желание помагат вкъщи. Относно чувствителността са експанзивни и буйни, екстравертни. Имат чувство за хумор. Или са по-весели, или намусени. Основните им тревоги се отнасят до училището, световните събития и външния им вид. Открояват се със състезателен дух и желаят да работят добре. Относно утвърждаването на личността четиринадесетгодишните търсят себе си, като сравняват собственото си „Аз” с „Аза” на другите. Държат да бъдат обичани и изразяват желание за независимост. Особено бързат да пораснат. Също така желаят по-добър свят, проявяват социални интереси и занимания.

Относно социалните връзки четиринадесетгодишните критикуват родителите си, често се чувстват притеснени от семейството си. Изпитват нужда да прережат мостовете и да утвърдят независимостта си(изпитват само нужда, не го правят още). Изпитват трудности с братя и сестри на близка възраст. Създават групи и приятелства на основата на общи интереси. Момичетата на четиринадесет се интересуват повече от момчета, отколкото момчетата от момичета.

Да си четиринадесетгодишен нерядко е спънка за родителите. Те много лесно се поставят на мястото на своите деца и реагират на техните трудности в зависимост то миналите си конфликти със своите родители. Именно поради тази идентификация родителите са склонни да отслабят властта си, сякаш са били принудени пред исканията на своето дете. А доста често юношата не иска толкова много. В действителност се опитва да тества родителите си, за да ги сравни евентуално с онези на другарите си, тъй като все още се нуждае от сигурност. И в този ред на мисли породилия се конфликт между четиринадесетгодишните и техните родители, като всеки конфликт, е естествен елемент на живота, но свързан с много напрежение. Би следвало да се разграничава авторитет от неговата карикатура: авторитаризма. Авторитетът е естествено качество. Той произтича като очевидност, която внушава уважение. И оттук насетне няма нужда да повишаваш тон, за да те чуят. Авторитаризмът, наопаки, е реакцията на онзи (и родител, и четиринадесетгодишен), който се страхува, че не може да наложи да му се подчинят. Четиринадесетгодишните са склонни да оспорват авторитета с обвинението, че е авторитарен, претегля неговата легитимност (Брадшоу, Дж. 2002).

Четиринадесетгодишните имат нужда от ***обкръжение,*** което едновременно да е солидно и гъвкаво. Това нещо се проверява посредством диалога. В този ред на мисли конфликтите имат конструктивна страна, защото сигнализират за дефицит (на общуване, на диалог, на разбиране, на комфорт…)(А. Рапорт, Р. Дарендорф, А. Турент, Д. Бъртън).

Учените от Нюйоркския държавен университет открили кой именно е хормонът, отговорен за раздразнителността и склонността към резки промени в настроенията на децата, които карат пубертет (четиринадесетгодишните са абсолютен център на пубертета). Виновникът е нарича THP (алопрегнанолон). При възрастните и децата той действа като естествено успокоително. По време на половото съзряване обаче (характерно за четиринадесетгодишните) има точно обратен ефект, като прави тийнейджърите още по-раздразнителни, когато са в стрес. А това състояние при младежите на четиринадесет въобще не е рядкост, тъй като ги стресират физиологичните и сексуалните промени, които настъпват у тях. При момичетата на тази възраст се проявяват повече депресивни симптоми, отколкото при момчетата.

Спането до обед е биологично заложено при младежите (разбирай четиринадесетгодишните). Според проф. Ръсел Фостър съзряващият млад човек изразходва толкова много енергия, за да овладее промените, настъпващи в организма му, че се стига до тези резки промени в биологичния му часовник (Стаматов, Р. 2000).

1.5 Основни форми на общуване в глобалната мрежа и влиянието им върху интернет потребителите

Интернет е мощен социализиращ фактор, което според Мартин Олсън (Olson, 2002) се дължи на три основни причини:

- Много по-вероятно е в световната мрежа да срещнеш човек с когото си съвместим, тъй като тя обхваща много потенциални комуникативни партньори. Отпада съществуващата в реалия живот необходимост за задържане вниманието на един събеседник, тъй като е лесно във всеки един момент да се намери нов.

- Удобството на Интернет е основание хората да прибягват към услугите на глобалната мрежа, за да улеснят своя социален живот. Много по-удобно, лесно и евтино е да се срещат с приятели, пред монитора у дома, отколкото да осъществяват контакти лице в лице.

- Интернет предлага много и разнообразни форуми, което улеснява социалните интеракции между хора, намиращи се на хиляди километри един от друг.

Съвременният динамичен начин на живот е източник на много стресогенни фактори (Мизова, Бакарян, 2003).

Въпреки изтъкнатите преимущества на виртуалната комуникация тя не може да замести общуването лице в лице.

Интернет е не само основно средство за комуникация и източник на информация, но и за забавления и възможност за създаване на разнообразни контакти. Това помага на много хора да преодолеят чувството за самота и социална изолация. Личността усъвършенства и обогатява поведенческия си репертоар по посока повишаване на социалнопсихичната си компентентност, разбирана като комплекс от комуникативна, социокултурна и емоционална компетентност (Мизова, Бакарян, 2003).

Изграждащите се в Интернет идентичности могат да бъдат определени като измислени, нереални. Всеки потребител е режисьор и актьор на своята идентичност (Мизова, Бакарян, 2003). По този начин виртуалната комуникация дава възможност на индивида да натрупа опит и преживявания в дименсиите на различни социални роли и да осъществява анонимни социални интеракции. Безспорно е, че този опит повлиява процеса на изграждане на собствена реална идентичност (Мизова, Бакарян, 2003).

Интернет дава възможност на своите потребители да избягат от реалния свят с неговите емоционални проблеми или от трудностите в ежедневните житейски ситуации посредством изграждането на алтернативна онлайн-индентичност. В Мрежата индивидът може да реализира и вербализира свои представи и фантазии, които са неосъществими в реалния живот. Във виртуалното пространство всеки потребител е това, което иска да бъде и това, за което се представя. Значението на социалната индентичност на индивида

намалява, въпреки това тук езиковият код може да даде информация за действителния социален произход и принадлежност на личността (Мизова, Бакарян, 2003).

Освен изтъкнатите до тук предимства Интернет крие и някои рискове за своите потребители. Davis (2001) посочва три източника на риск в глобалната мрежа, отнасящи се преди всичко за потребителите в детско-юношеска възраст.

1. Прекаляване с времето прекарано в Интернет.

2. Опасни интеракции – често пъти чрез електронната поща, „стаите за разговори", дискусионните форуми, обявите и т.н. потребителите, особено подрастващите, са податливи на влияние и дори внушения от страна на непознати партньори в електронната комуникация. Те могат да влязат в киберсексуални, а дори и в реални сексуални връзки с партньори от Интернет.

3.Неподходящо съдържание – огромно количество информация до която родителите не биха искали техните деца да имат достъп. Това са материали с порнографско съдържание, подтикващи към агресивност, екстремизъм, тероризъм, расизъм, употреба на дрога.

1.6. Категории и диагностични критерии на интернет зависимост

Според най-разпространеното определение (Йънг, 1994) Интернет зависимост е натрапчиво желание да влезеш в мрежата и неспособност да излезеш оттам.

Goldberg (1996) описва феномена зависимост към компютърно опосредстваната комуникация, като въвежда понятието патологично използване на компютъра. Днес това понятие се деференцира на две субкатегории, като първата се отнася до влечение за работа с компютър въобще, а втората се обвързва с патологичното използване на Интернет.

В средата на 90-те години в САЩ е създаден и първият *Center for On-Line Addiction* под ръковоството на професор Кимбърли Йънг от Питсбургския университет. Списъкът с видовете нехимически зависимости е попълнен с компютърната, но не всички специалисти са съгласни с квалифицирането на IAD и като психическо разстройство. Според някои терапевти това не е самостоятелно заболяване, а симптом за сериозни проблеми на пациента като депресия или затруднения в общуването. Други твърдят, че тъкмо пристрастяването към виртуалното пространство води до самоизолация, а оттам – към депресия и други опасни последици за психическото и физическото здраве на нетохолиците.

Kimberly Young (1994) разработва и помества в Web-сайт въпросник за диагностика на Интернет-зависимост. В изследването вземат участие 396 активни ползватели на глобалната мрежа. Резултатите от него определят 80% от изследваните лица като зависими. Установява се също, че високо рискова група са безработните и жените на средна възраст. Изследване на университета в Hertfordshire, Великобритания, обаче не намира корелация между интернет зависимостта и пола. Данните от изследването, проведено от Young, дават възможност да се диференцират няколко основни услуги в Интернет, към които най-често се създава зависимост: стаите за разговори, дискусионните групи, електронната поща и WWW. Въз основа на тези данни авторката разграничава следните категории на зависимост към Интернет:

- Зависимост към изграждане на кибер-взаимоотношения – създаване на онлайн, приятелства в стаите за разговори, които заместват тези от реалния живот, изграждане на интимни афери в киберпространството;

- Зависимост към киберсекс – влечение към "стаи за разговори" със сексуална тематика и сайтове с порнографско съдържание;

- Компютърна зависимост – пристрастеност към работата с компютър изобщо (игри, програмиране и др.).

- "интернет-компулсивност" – компулсии към хазартни игри и аукциони в Интернет и онлайн-търговия;

Davis (2001) от своя страна разграничава две форми на патологично използване на Интернет:

- Генералното патологично използване на Интернет се отнася до злоупотреба с Интернет въобще. Тази форма обхваща безцелното пребиваване в електронната мрежа. Характеристики на този тип зависимост са: прекарване на много време в Интерент без определена цел, безразборни и продължителни интеракции в “стаи за разговор”, компулсивно проверяване на електронната поща, отговаряне на бюлетини и рекламни съобщения, получени в пощенската кутия. Тази форма на зависимост се свързва със социалните аспекти на Интернет и е породена от нуждата за социални контакти и от желанието за изграждане и поддържане на виртуален социален живот.

- Специфично патологично използване на Интернет - зависимост към специфични функции на Интернет, като: прекалена употреба на сексуални материали и услуги, аукциони, електронна търговия и участието в хазартни и други игри в глобалната мрежа. Това патологично влечение, насочено към специфично съдържание, може да се разглежда като личностна акцентуация. Патологичното влечение към изброените дейности е независимо от Интернет и може да съществува и извън мрежата

Американският център по онлайн-зависимости, създаден през 1995 г., разработва следните диагностични критерии за Интернет-зависимост:

1. Поява на абстиненция при прекъсване или редуциране на времето за престой в Мрежата. Периодът на прекъсване се изживява много тежко и се интерпретира като нереалистично дълъг. Появяват се следните симптоми: психомоторна възбуда; безпокойство; обсебващи мисли за това, какво се случва в Интернет; фантазии и сънища, свързани с Интернет; волеви или неволеви движения на пръстите на ръцете, наподобяващи писане по клавиатура. Тези симптоми от своя страна водят до дистрес и нарушават нормалното социално функциониране на индивида.

2. Толеранс, който се проявява като необходимост от прекарване на все повече време в Интернет, за да се постигне удовлетворение и рязко намаляване на степента на удовлетворение при еднакъв като време престой в Интернет;

3. Въпреки осъзнаването на съществуващите и непрекъснато повтарящи се психични, социални и физически проблеми, породени или изострени от използването на Интернет (затруднение на съня, материални затруднения, неизпълнение на поети ангажименти, занемаряване на служебните задължения, чувство за изоставеност от значимите други) използването на услугите на Мрежата не престава.

4. Много време се изразходва за извършване на дейности, свързани с Интернет, като: купуване на книги за глобалната мрежа, изпробване на нов браузър, проучване на Интернет доставчици, организиране на файлове на програми, свалени от мрежата и т.н.

5. Налице е упорито желание и неуспешен стремеж за прекъсване на употребата или съкращаване на времето за престой в Интернет;

Безспорно е значението на Интернет като глобална информационна мрежа за световните социални процеси, което я превръща в един от най-мощните социализиращи, глобализиращи и демократизиращи фактори. Едновременно с това от голямо значение е да се познават негативните последици, породени от патологичното използване на услугите в Мрежата. По-голямата част от хората са в състояние да използват глобалната паяжина безпроблемно, но съществува и такава група от потребители, които изпитват затруднения в когнитивното и поведенческото си функциониране поради “нездравословна употреба”.

При появата на три или повече от изброените по-горе симптоми в период от 12 месеца може да се говори за интернет зависимост, която по своята същност е дезадаптивен модел на поведение, водещ до значителни психосоциални и соматични проблеми.

1.7. Степени на интернет - зависимост

Според мнението на психиатъра Джералд Блок (2007) интернет зависимостта вече е сериозен проблем и следва официално да се признае за медицинско заболяване. Той отбелязва, че прекомерното увлечение по игри и общуване чрез електронната поща и интернет месенджърите, може да доведе до сериозни психични разстройства. Джералд Блок посочва няколко фактора, които според него определят интернет зависимостта:

1. Абстинентен синдром, в това число и чувство за злоба,напрежение и/или депресивно състояние при липса на достъп до компютъра.

2. Злоупотребата с Интернет често е свързано със загуба на чувство за време и подтискане на обикновените психически настройки.

3. Негативни последствия като склонност към спорене, лъжа, общо намаляване на ефективността, умора и социална изолация.

4. Потребност от купуване на все по-мощни компютри, инсталиране на все повече програми и прекарване на много време пред компютъра.

5. В център за лечение на Интернет зависимостта казват, че тя все по-често фигурира в бракоразводните процеси и при различните трудови конфликти.

Според Блок (2007) това разстройство е толкова сериозно, че заслужава да бъде внесено в Диагностичното и статистическото ръководство по психични заболявания, които се ползват от психиатрите за диагностика и класификация на психическите недъзи.

Поне 10% от сърфиращите в Мрежата вече са зависими от нея, сочат световните статистики. Българска още няма. Във Финландия младежи с компютърна зависимост получават отсрочка от армията, в Холандия наскоро рекламираха първата специализирана клиника за геймъри. Американците са готови да създават групи за взаимопомощ.

Физическата вреда от пристрастяването от Интернет не е така заплашително очевидна, както цирозата при алкохолизма или вероятността от сърдечен удар при използването на кокаин. Но заседяването по нощите пред компютъра, преумората и отслабването на имунната система докарват голямо разнообразие на болести. Най-зле компютърното пристрастяване се отразява на семейните отношения и развитието на личността. Двадесет годишни бракове могат да завършат с развод след няколко месеца таен киберсекс, а светът на тийнейджъра – да издребнее трайно до монитор между четири стени.

Най-голям растеж на новите Интернет потребители се наблюдават в страните с развиваща се икономика. Преди 10 години глобалната мрежа в България беше популярна с и-мейла, а днес вече се разказват вицове за компютърни маниаци. Въпреки, че България изостава в компютъризирането си в сравнение с останалите европейски страни, 2,82 млн. са Интернет потребителите в България, сочат данните на проучване, извършено от Computer Industry Almanac.

Общото при зависимостите е, че има предразположение към тях – неустойчиво его, проблеми със самооценката, депресивност, празнота, тревожност. При зависимите винаги има компенсация на вътрешна липса с външни средства (Блок, 2007).

Проучването е уникално, защото е правено в 244 страни, за някои от които нямаше точни данни. Така както се смяташе, че новата зависимост от Интернет е характерна само за високотехнологичните страни, се оказва, че след като Интернет няма граници, този проблем също няма граници.

В българското Интернет пространство вече се разпространяват съвети за това какво може да предприеме един интернет маниак за поетапно отказване от зависимостта си от сърфиране. Първото правило гласи, сутрин да изпия чаша кафе и да прочета днешния вестник преди да включа модема. Второ, ще ям закуската с вилица и нож и с едната ръка няма да набирам нищо на клавиатурата. Трето, ще се обадя на всички мои приятели, с които не мога да се свържа по Интернет.

Посочените теоретични тези и експериментални данни насочиха изследователския интерес към изследване на индикаторите за изграждане на интернет-зависимост при децата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алгафари, М. (2006). Вяра имам. София.
2. Батоева, Д., Попов, Т., Драголова, Е. (2007). Педагогическа и психологическа диагностика. Помагало за изследване на деца и ученици. София.
3. Българско списание по психология (1997). Тримесечно издание на Дружеството на психолозите в България, бр. 1.София
4. Бижков, Г. (1994). Реформаторска педагогика. София
5. Брадшоу, Дж.(2002). Тайните на семейството. София
6. Василев, В., Стаматов, Р. (2001). Психология. София
7. Витанова, Н. (2006). Диагностика и формиране на поведенческия потенциал в детско-юношеската възраст. София
8. Витанова, Н. (1992). Детска психология. София
9. Дако, П. (1995) Фантастичните победи на модерната психология.София
10. Долто, Фр. (1995). Тийнейджърите – най-после отговор на вашите въпроси. София
11. Джалдети, А., Василев, В., Стаматов, Р. (1992). Психология. София.
12. Добсън, Дж. (1994). Подготовка за юношеството. Велико Търново.
13. Игов, И. (2000). Психология. София.
14. Карагьозов, И. (1985). Психологическа диагностика. София.
15. Кардашева, А. (2006). Психология за родители. София.
16. Клаус, Н., Ебнер, А. (1986). Статистика за психолози и педагози. София.
17. Коломски, Я. (1989). Човекът – психология. София.
18. Лебеденко,Е.Н(2003).Развитие самосознания и индивидуальности. Какой я? Москва
19. Липкин,А.И.(1996).Критичность и самооценка в учебной деятельности. Москва
20. Маджаров, Г.(2002) Развитие на психиката в детско-юношеска възраст. Маджаров, Е.(2001) Психологическо портретиране на правонарушителите.София
21. Мизова, Б., Бакарян, М. (2003). Социално психологически особености на общуването в Интернет. Интернет зависимости. Психологични изследвания. кн. 1. София.
22. Остерийт, П. (2007). Въведение в детската психология. София.
23. Петров, Г.(1998) Детската престъпност. В.Търново
24. Пирьов, Г. (1999). Психология на семейството. София.
25. Пирьова, Б.(2000). Биологична психология. София
26. Стаматов, Р. Детска психология. Пл. 2000
27. Тодорова, Е. Социална психология. С. 1995
28. Фили, доц. д-р. За наркоманите.